

Илияна Кунева

СЛУЧАИ НА КОЛЕБАНИЯ ПРИ СЪГЛАСУВАНЕ

Iliyana Kuneva

SOME PROBLEMATIC CASES OF SYNTACTIC MODIFICATION

(Abstract)

The article discusses cases when an adjective as a modifier or another word in same function is modifying a noun. Although this type of syntactic constructions does not create problems, there are cases of specific nouns that is unclear which adjective's form to use with .

Keywords: adjectives and modified nouns

Според *Граматиката на съвременния български книжовен език* (ГСБКЕ 1993) определението се отнася към едно определяемо, но в някои случаи се използва възможността да не се повтаря определението, когато то е едно и също за две или повече съществителни. Това са случаи, при които прилагателно или друга дума във функцията на определение предхожда две или повече съществителни, като пояснява не само първото по ред, но и следващото.

Руското ембарго сви износа на български плодове и зеленчуци. (интернет)

Забранено е влизането с къси поли и панталони, като не се препоръчва посещение на джамии в петък. (интернет)

... не се допуска влизането с разголени рамена и прекалено къси поли и панталони. (интернет)

Когато и определението, и определяемото са в мн.ч., в едни случаи определението може да се отнася само към първото по ред съществително, докато в други случаи и двете съществителни може да бъдат определяеми, например: *със зимни дрехи и обувки = зимни дрехи и зимни обувки, но: изпратиха му зимни дрехи и консерви = консерви и зимни дрехи; бели мечки и елени = елени и бели мечки.* Примерите показват, че тълкуването не може да бъде само на формално равнище.

Тъкмо защото съществува такава възможност – да се изпуска определението пред второто и всяко следващо по ред съществително, когато първото по ред съществително е в единствено число, а определението не се отнася само към него, то определението е с форма за мн.ч.:

*Сивваме **евтини** дизел и бензин през 2015-а.* (интернет)

*Ние знаем, че най-важните хора за едно дете са **неговите майка и татко**.* (интернет)

Употребата на формата за мн.ч. на прилагателното показва, че то пояснява не само първото по ред, но и следващото съществително, т.е. и двете съществителни са определяеми. Това обаче противоречи на дефиницията за съгласувано определение. При съгласуваното определение прилагателното „изравнява своите морфологични форми с формите на съществителното, което придружава“ (ГСБКЕ 3: 193). Не са малко обаче случаите, когато определението не приема същите морфологични форми като определяемото:

*Бащата **прибира** обратно в дома си **болните Шарлот и Емили**.* (БНК)

*Зная: **добрите** крал и кралица са **пратили** да ви **извикат**.* (БНК)

***Българските** мавруд и широка мелнишка лоза.* (БНК)

Същевременно в конструкции, които на формално равнище са еднакви с по-горните, се използва определение в единствено число: *българската култура и традиции*, а не: *българските култура и традиции*, *българската култура и българските традиции*. Двете съществителни не съвпадат по число, а в случая, посочен по-долу не съвпадат по род, но въпреки това е предпочетен вариантът с едно прилагателно, което приема числото/рода на първото по ред съществително, но не се повтаря и пред следващото по ред съществително.

*Рекламираме **българско сирене и кашкавал** в Китай и Австралия. – а не: български сирене и кашкавал, българско сирене и български кашкавал.* (интернет)

Конструкцията от този вид, когато прилагателното се отнася не само към първото по ред съществително, може да се тълкуват като елипса на определението пред следващото съществително, въпреки че двете често не съвпадат по род или число. За случаите, когато се появява прилагателно в мн.ч. във функцията на определение пред съществително в ед.ч., може да се приеме, че необичайната липса на съгласуване е с цел да се осигури правилното разбиране (вместо да се повтори пред следващото съществително). Има и някои специфични конструкции, които налагат несъвпадението по число между думи в контактна позиция:

*През **първите** ден, два **трябвало** да се **пребори** с **безполезните** си **емоции**.* (БНК)

Случаите, когато прилагателно или друга дума във функцията на определение може да пояснява повече от едно съществително, може да се разделят на две групи:

1) когато прилагателното и съществителните са в мн.ч. – тогава е въпрос за тълкуване в контекста дали прилагателното се отнася към първото (*бели мечки и елени*), или и към двете съществителни (*зимни дрехи и обувки; къси поли и панталони*);

2) когато съществителните или първото по ред съществително е в ед.ч., в едни случаи прилагателното е в мн.ч. – тогава то логически се отнася и към двете съществителни (*неговите майка и татко*), а в други случаи е в ед.ч. – тогава се отнася или отново към двете съществителни (*българско сирене и кашкавал*), или само към първото по ред (*къса пола и марафонки*).

Чрез примерите по-горе бяха представени най-честите случаи, при които едно прилагателно във функцията на определение пояснява две съществителни, най-често съюзно свързани със съединителния съюз *и*. Съществителните могат да бъдат и повече на брой, както и да са свързани с друг съюз.

Бяло-сини облекла за олимпийците ни в Пекин. Те ще са в две разновидности: за пътуване – дънки с блуза от немачкаеми платове, и представителни – бял панталон или пола с блуза и блейзер. (интернет)

В съчетанието *бял панталон или пола* определението *бял* се отнася и към двете съществителни – *бял панталон или бяла пола*.

При коментиранията случаи може да се повтори определението и пред следващото съществително, но невинаги това е предпочитаният вариант. Има и особени случаи, когато думите след числителни или местоимения приемат различен граматически облик, и тогава по-често се предпочита повторението. Става дума за бройната форма при съществителните от м.р.:

Колко панталона и ризи? – Колко ризи и панталона? – Колко ризи и колко панталона? – от трите изречения само при второто се появява проблем – там бройната форма на съществителното не се предхожда непосредствено от въпросителното местоимение за количество.

Съгласуването по род между прилагателно и съществително, назоваващо лице, когато завършекът на съществителното не е характерен за граматическия род, също поражда колебания, например: *културен аташе*. Думата е от м.р. и се използва както за мъже, така и за жени.

Същевременно характерният за среден род завършек влияе и не са малко случаите, когато прилагателното е в среден род – *търговско аташе, военно аташе* и др., т.е. има разколебаване при съгласуването, породено от това дали думата се възприема от м.р., или от ср.р.:

Санна Рингборг – новото аташе в Посолството на Финландия в София, е доволна от назначението си в България. (интернет)

„Италия разполага с отлични държавни и частни университети и аз много се радвам, че Италианският културен институт подкрепя това събитие“, обясни културното аташе на Италия у нас г-жа Ана Амендоладжине. (интернет)

Днес кметът на Община Враца проведе работна среща с търговското аташе към посолството на САЩ в България – г-жа Барбара Лапини, и сътрудника по търговия Светослав Ников. (интернет)

Колебанието при съгласуването на *аташе* не е в зависимост от това да-

ли става дума за лице от мъжки, или от женски пол. Горните примери са за лица от женски пол, но в много от случаите съгласуването е според приписвания от речниците м.р.:

Сред тях можем да откروим културния аташе на посолството на САЩ 2-жа Шери Кенесън-Хол, културния аташе на Израел 2-жа Сима Амитай... (интернет)

Когато става дума за лице от мъжки пол, отново в едни случаи *аташе* се придружава от прилагателни от м.р., а в други – от прилагателни от ср.р.

Известно е, че при навлизането на думата *аташе* в българския език граматически ѝ се приписва мъжкият род. Колебанието при съгласуването се дължи на завършека на думата, който е характерен за ср.р., като при конкретните употреби на думата съгласуването с прилагателни от ср.р. не е в пряка зависимост от пола на лицето, т.е. колебанията в съгласуването се срещат, когато думата се употребява и за лице от мъжки пол, и за лице от женски пол. Въпреки немалкия брой употреби с прилагателно от ср.р., които показват сериозни колебания, думата *аташе* е само от м.р. според описанията в речниците.

При навлизането и на други думи, назоваващи лица, със завършек, характерен за ср.р., продължава традицията те да се описват в речниците като съществителни от м.р. При думата *либеро*, която според речниците е от м.р., когато става дума за жена, определено надделява тенденцията да се възприема с граматическия среден род и съответно да се съгласува с прилагателни от ср.р. Когато лицето е от мъжки пол, има колебания при съгласуването – в едни случаи се възприема като дума от м.р., а в други – като дума от ср.р.:

Титулярният либеро Теодор Салпаров... (интернет)

Националният отбор на Русия по волейбол ще бъде без титулярното си либеро Алексей Вербов. (интернет)

Титулярното либеро на „Казанлък Волей – Багира“ Кристина Колчакова почти сигурно ще бъде включена в женския национален отбор на България. (интернет)

Либеро на „Марица“ избрана за най-добра в България на своя пост при девойките (заглавие) и продължава:

Титулярното либеро на девическия волейтим на „Марица“ и на националния отбор на България по волейбол за девойки – Велина Кансцова, бе избрана единодушно за най-добра у нас на този пост в своята възраст. (интернет)

При думата *аташе*, когато назовава лице от женски пол, се е наложил приписваният от речниците мъжки род, и колебанията, където се срещат, не зависят от пола на лицето. При *либеро* обаче, когато лицето е от женски пол, думата се възприема от ср.р. и се придружава от прилагателни от ср.р.

Колкото до случаите, когато *либеро* назовава лице от мъжки пол, може да се срещне колебание при съгласуването в рамките на един текст:

Перничанин – най-добро либеро, Левски – шампион (заглавие), а по-нататък в текста:

*Въпреки че останаха без медал, пернишките волейболисти не останаха без награда. За **най-добър либеро** на финалите беше определен Йордан Александров.* (интернет)

Друг пример, който може да се причисли към същата група, е с думата *гуру* – от м.р., но се възприема и като ср.р.:

*Ердоган и президент, и **модно гуру** в Турция.* (интернет)

*На 44 години тя се превръща в **истинско фитнес гуру**.* (интернет)

Срещат се дори и употреби със съгласуване с прилагателно от ж.р., когато става дума за лице от женски пол:

*Все си спомням едно **напътствие на моята гуру** за щастieto. *Според нея хората поначало са склонни да смятат, че щастieto е въпрос на късмет, че ако ти е писано, ще ти се случи като хубаво време.* (интернет)*

Както при либеро, и при гуру се срещат колебания в рамките на един и същи текст:

*Сбогуване с **фалшивото ни гуру*** (заглавие), а в текста по-надолу:

*...и че **напътните да вървиш по стъпките** – и в посоката – на **фалшивия си гуру** са не само изтощителни, но и самоубийствени.* (интернет)

При трите разгледани случая – с думите *аташе, либеро* и *гуру*, се откроява общата тенденция те да не се възприемат само като съществителни от м.р., същевременно обаче при всяка от думите има и специфични особености при употребите – при *аташе* колебанието не е в пряка зависимост от пола на лицето, при *либеро*, когато става дума за лице от женски пол, думата се възприема като съществително от ср.р., а при *гуру* се появяват и употреби, когато съществителното се съгласува с прилагателни от ж.р.

Може да се добавят и още примери за назоваващи лица съществителни от чужд произход, много от които получават мъжки граматически род, но имат завършек, характерен за имената от ср.р. в българския език, и при тях се откроява тенденцията да има колебания при съгласуването:

***Неговото импресарио**, както и почитателите на естрадната музика му пожелаха бързо възстановяване.*

Срещат се дори случаи като: ***нейната импресарио**.* (интернет)

Съгласуването на съществителни от м.р., имащи характерен за ср.р. завършек, с прилагателни от ж.р. (макар и значително по-рядко) показва, че в даден контекст е важно да се даде информация за пола на лицето, когато липсва друг показател.

Не само при думи от чужд произход, но и при други съществителни има разминаване между граматическия род и формалния завършек, но те се описват в речниците с два граматически рода.

При малката група думи, които в единствено число са от мъжки и женски род, има също разколебаване – вместо прилагателните да са в мъж-

ки род, когато се отнася за лице от мъжки пол, се срещат прилагателни в женски род, т.е. водещ е завършекът на думата, характерен за ж.р. (Мурдаров 2007: 16–18). В повечето речници на тези думи се приписват два граматически рода – мъжки и женски, а в някои дори само мъжки род (Радева 2012).

Съгласуване според пола на лицето, когато думата е от м.р./ж.р.:

Той е мой роднина. / Тя е моя роднина.

Съгласуване, когато думата е от м.р./ж.р., но не е според пола на лицето:

*Тя ще го напусне, защото той е **голяма скръндза**.* (интернет)

*Детенце се оплаква в детската градина, че Дядо Коледа бил **голяма скръндза**.* (интернет)

*Заекът бил ама много **голяма пияница**...* (интернет)

*Турските отбори се отказаха от Дембеле, защото е **долна пияница**.* (интернет)

Общото в примерите е присъствието на показател за пола на лицето – лично местоимение или собствено име, съществително нарицателно от м.р.

Когато липсва показател за пола на лицето, прилагателните са в мъжки род, когато става дума за лице от мъжки пол: **Мръсен, долен, подъл пияница!** (интернет)

Случаите на елипса на съществително нарицателно, което означава родово понятие, също могат да породят колебания в съгласуването между прилагателно и съществително собствено:

*В първите дни на новата година имахме **страхотната** възможност да опитаме „вкус“ на **новия Пежо 308**.* (интернет)

*В навечерието на 84-ия автомобилен салон в Женева **новият Пежо 308** бе коронован с престижната титла „Автомобил на годината“ за 2014 г. в Европа.* (интернет)

*А честито!!! Заслужава си титлата. Най-после **красиво Пежо**, след толкова години.* (интернет)

*Полициа задържаха „**Пежо**“, **обявено** за международно издирване, в момент на регистрация в КАТ – Дупница.* (интернет)

Примерите онагледяват колебания при съгласуването, като в единия случай се съгласува според завършека на думата – в случая окончанието -о за ср.р., а в други случаи – в м.р. При съгласуването на думата с прилагателно от м.р. може да търси обяснение в две посоки: едната е родът на думата според езика, от който произхожда, а другата е елипса на съществителното *автомобил, модел*, а в примерите по-долу – на съществителното *град* или *курорт*.

***Банско** бе **обявен** за зимна столица на Балканите.* (интернет)

***Банско** е **обявен** за природна забележителност от Юнеско.* (интернет)

*Прекарайте една прекрасна почивка за празника на студентите – 8 декември, във вечно **красивото Банско**.* (интернет)

Габрово е нападнат и ограбен от турски войници. (интернет)

Габрово е обявено за кредитор на България през 1942 г. (интернет)

Срещат се примери с различни предпочитания при съгласуването на собствени имена с прилагателни, като невинаги може да се проследи какво мотивира избора на форма за женски или за мъжки род, например:

Свещената Ганг, Великата Ганг, но Пълноводният Нил, Египетският Нил

Колебанията при съгласуването, когато е налице елипса на съществително нарицателно, са свързани с определени случаи. Бяха разгледани съчетанията на прилагателни и съществителни собствени от среден род, които обикновено се употребяват с приложения от мъжки род (примерите с градовете), на прилагателни и съществителни собствени, завършващи на съгласна, които назовават обекти с приложения от женски род (примерите с реките).

По отношение на съгласуването по род книжовната норма изисква прилагателното да се съгласува с граматическия род на съществителното, независимо от формалния завършек или от елипсата на съществителното нарицателно за родово понятие.

Когато има колебания при съгласуването по число, в отделни случаи се е наложила употребата на прилагателно във функцията на определение, поясняващо повече от едно определяемо.

Примерите са от интернет и от *Българския национален корпус*:
<http://search.dcl.bas.bg/>

Примерите, за които не е посочен източник, са съставени.

ЛИТЕРАТУРА

ГСБКЕ 1998: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3, II част. София, Абагар.

Радева 2012: *Радева, В.* Български тълковен речник. София, Изток–Запад.

Мурдаров 2007: *Мурдаров, В.* Мой/моя роднина. – В: 99 съвета за българската граматика. София, Просвета.

Речник на българския език. София, Издателство на БАН, 1977 – .

✉ *Ас. Илияна Кунева*, Секция за съвременен български език
 Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
 бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България
iliana.kuneva@gmail.com

✉ *Assist. Prof. Iliana Kuneva*, Department of Modern Bulgarian Language
 Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
 52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria
iliana.kuneva@gmail.com